

Verine Paju lahing

Olev Teder

Käesolev „Verine Paju lahing“ on lühikokkuvõtte tuntud ja vähetuntud uurimustest, mis sündmuste kronoloogilise ajakava abil välistab lahingu kohta leviva naiivsuse ja ebalooilisuse.

Eessõna lühiloole „Verine Paju lahing“

Eesti Kaitsejõudude major Paul Villemi märkis oma 1937.a. väitekirjas: „**Paju lahingut** on uuritud mitme ohvitseri poolt ... Vaatamata sellele on **Paju lahingu** ning Valga vallutamise operatsiooni põhjalikus uurimises nii-võrd rohkesti lünki ja vastuoksusi, et minu arvates vääriks see õpisterikas operatsioon iseseisvat väitekirja.“ (4., lk.261).¹

Sündmust käsitlevate dokumentidega puuduliku tutvumise tõttu ei saanud major Villemi sündmusest aga täit ülevaadet asjaoludest, mis tingisid **Paju lahingu verisuse**. Selle asemel käsitles ta leitnant J. Kuperjanovi kohta levitavaid alusetuid väärlegende, juhtides nõnda tähelepanu peateemast kõrvale.

Leitnant Ernst Õunapuu käsitles 1939.a. väitekirjas aga Paju lahingu operatiivse juhtimise korraldust ning arutles objektiivselt ka lahingu **verisuse põhjuseid**, kuid enese karjääri huvides ruttas toetama tollases poliitilises õhkkonnas kokkulepitud seisukohta ning valet, milles partisanide juht ltn.J.Kuperjanov „**ilmselt alahindas vastast, kui otsustas vallutada Paju mõisa kallaletungiga üle lageda välja**“ (5., lk.435).

Ajaliselt esimesena kirjeldas oma nägemust Valga vallutamisest selle operatsiooni üldjuht ja Soome rügemendi „Põhja Pojad“ ülem ooberst (tollane auastme nimetus) Hans Kalm raamatus „Põhja Poegade retk“ (1921.a.). Ilma, et keegi oleks vaevunud Paju lahingu korralduste ja sündmuste kronoloogiat kontrollima, langesid mitmed meie ajaloolased (s.h. E. Laamann kogumikuga „Soomusrongide diviis wabadussõjas I.“ 1923.) ning ajaloolaste järel hulk sõjaväelasi terve rea väljamõeldiste ohvriks. Aina hoogsamalt esitati lugejatele H. Kalmu sepistatud naiivset väärlegendi, mille kohaselt olevat Valga operatsiooni kolmanda astme juht, partisanide pataljoni ülem leitnant

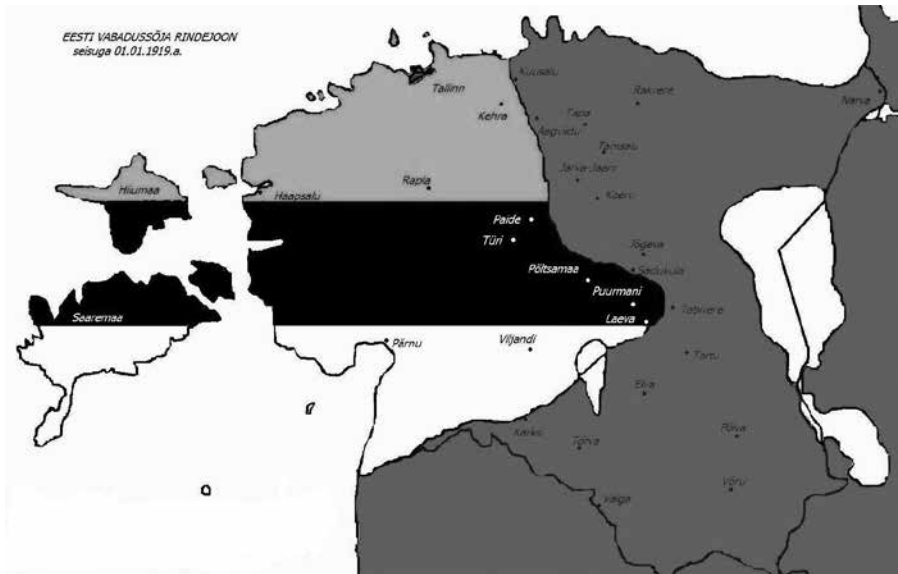
---

1 Vt kasutatud allikmaterjali loetelu numeratsiooni alusel lõpust

J. Kuperjanov põhjustanud tänu oma kangekaelsele käitumisele verise Paju lahingu. See on nõnda absurdne väide, et väärib tõsisemat lahtirääkimist.

Eellugu. Eesti Vabadussõja algus

I Maailmasõja kaotanud Saksamaa taandas oma okupatsiooniväed Eestist 1918.aasta sügisel. Olukorda ära kasutades tungis bolševistlik Vene Punaarmee Eesti Vabariigi territooriumile, millega algatas Eesti Vabadussõja (1918-1920). Marksistide juhitud vallutusretked kandsid sõja alguses ka märgatavat edu: üsna hõlpsasti vallutati Narva, Rakvere, Kuusalu, Valga, Võru, Jõgeva, Tartu, kaalukaasul oli Tallinna saatust. Kergelt alanud sõjaretk kahandas aga juba 1918/1919 aastavahetusel enamlaste valvsust, mistõttu nõrgaks peetud vastase leerist hakkasid kiirelt esile kerkima need vähesed **tegasad ohvitserid**, kelle panus soomusrongide arendamisele või väikeste omakaitse löögiüksuste loomisele muutis meie väed uuest aastast alates ta-

Skeem 1. Vabadussõja rindejoon 01.01.19. kulges alates põhjarannikust järgmiselt: Valkla küla – Kõrve küla (Vikipalust idas Raudoja ääres) – Nirgo küla (Voose ja Kõlvandu vahel Jägala jõel) – Mäeküla (10 km Paidest idas) – Aidu küla (Põltsamaa ja Jõgeva vahel) – Saduküla – Jõune küla (Puurmani ja Jõgeva vahel) – Laeva küla (Tartust 20km loodes) – Võrtsjärv – Mõisaküla – Ikla (1., lk.26).

ganevast poolest pealetungivaks. **Eesti Kaitseliidu** ohvitseri, **leitnant Julius Kuperjanovi**, asutatud vabatahtlike salk tegutses rinde eesliinil, Puurmani ja Laeva valla aladel, ulatudes sügava kiiluna vastase rindejoone sisse. Nõnda takistas salk Põltsamaal resideeruva ning Aidu küla all võitleva Eesti kaitsejõudude 2.polgu ümberpiiramist lõuna suunalt (vt. skeemi 2). Leitnant Kuperjanov teostas mobilisatsiooni ja nõudis kohaliku võimuesindajana elanikkonnalt Eesti Vabariigi seaduste täitmist isegi okupeeritud aladel. Järjestikuliste vabastamislahingute (esimesena Saduküla 05.01.19.kell 05) tulemusena liikus Kuperjanovi 150-mehelise partisanide salk Puurmanist Jõgeva - Tartu raudteeni (Mõisamaa küla), kus asuti saabunud kahele Eesti soomusrongile ning mõlemale poolele suure üllatusena võeti Tartu linn 14.01.19. keskpäeval enamlaste käest tagasi.

Paju lahingueelne periood

Tartu vabastamine andis eestlastele tagasi usu, et bolševistlikust kurjusest on siiski võimalik üle olla, mistõttu Kuperjanovi salk kasvas Tartus mõne päevaga **1200-meheliseks** pataljoniks. Pool koosseisust jagati teistele üksustele. Vaenlast tagaajades vabastas pataljon üheskoos soomusrongidega jaanuari viimasel nädalal alad Elvast kuni Sangaste jaamani (täna Tsirguliina). Mõõda Tartu-Valga maanteed liikusid kuperjanovlased vastaselt võetud kahurite tule ja soomusrongide toetusel edasi Valga poole, kus **30.jaanuari lõunaks** vallutati vastase kaitseliini olulisem tugipunkt: **Paju mõis**.

Jaanuaris määrati Lõunarinde uueks juhatajaks Soome kindralmajor Martin Wetzer, kes oli Eestisse saabunud koos **kahe soome** vabatahtlikest formeeritud üksusega. Esimene pataljon (1157 sõjameest (2., lk.119)) eesotsas major Martin Ekströmiga osales Narva vabastamisel, teine rügement, „**Põhja Pojad**“, saabus Tartust Sangaste raudteejaama piirkonda ooberst H. Kalmi juhtimisel järgmises koosseisus: 1)suurtükipataljon kolme patareiga (igas patareis 4 suurtükki) ja 2) kaks jalaväepataljoni (1, lk.18-19). Isikkoosseisu kuulus 20 ohvitseri, 172 allohvitseri ja 1253 sõdurit – kokku **1445** sõjameest (3., lk. 15). Rügemendi terviklikkusele külvas segadust Tartust väljasõidul toimunud raudteeõnnetus, kus hukkus inimene ja hulk side-ja ratsakompanii hobuseid (1., lk.31, 36),

Eesti ülemjuhatus allutas **ooberst H.Kalmi alluvusse** ka teised Valga vabastusoperatsioonil osalevad kohapealsed Eesti väeüksused, s.h.: põhjasuunast pealetungivad:

- **4 soomusrongi umbes 600 dessantväelasega** (6., lk.115) asukohaga Sangaste jaamas,
- **Kuperjanovi partisanide pataljon (3 roodu) 365 sõjameest** (roodudes palju haigeid – (10., 3., lk.15) asukohaga Tõlliste mõisas (1.rood ilma 1 rühmata); ratsaüksus Urul; 1.roodu üks rühm, 2.ja ja 3.rood Paju mõisa liinil (3., lk.10).
- Tõrva-Helme suunast pealetungivad: **Kuperjanovi partisanide pataljoni 4. rood**: umbes 100-120 sõjameest
- **Tartu kooliõpilaste kaitsepataljon** (Itn.Einbund) umbes 250 sõjameest.

Eesti vägedes võitles ooberst Kalmi alluvuses seega kokku umbes **1335 sõjameest**, mis koos soomlastega moodustas **2780** Valga operatsioonil osalevat sõjameest. Lisaks viibisid Tõrvas 3. ja Mõisakülas 6. Eesti polk.

Enamlastel oli Valga linna kaitseks vastu panna umbes **2000 sõjameest** (3., lk 6-7). Paju lahingust kirjutamisel kaitstakse millegipärast väärat seisukohta, et nii ooberst Kalm kui leitnant Kuperjanov olevat mõlemad alahinnanud **vastase arvukust** ning arvanud isegi, et see koonduvat Valgas. Partisani- de juht leitnant J. Kuperjanov, Soomusrongide divisjoni ajutine juht kapten A. Irv ja Valga operatsiooni üldjuht ooberst H.Kalm kohtusid 30.01.õhtul soomusrongil Sangastes, kus päevakorras avati esimesena ka vastase arvukuse teema, seda siis kas Tartu staabi edastatud salastatud teadete alusel või Kuperjanovi ja Irve igapäevaste luureandmete põhjal. Vastasel korral poleks Kalm teadnud, et „**Valgas on suured sõjamoona ja varustuse laod**“ (3., lk.34) „**Paju mõisas oleval vaenlasel oli partisanidega võrreldes märgatav arvuline ülekaal**“ (1., lk. 34) või operatsioonikäsus nr.4, p.1.mainitud: „**vaenlane kavatseb teha ümberpiiramismanöövri**“ või ka Kalmi käsu p.2 mainitud: „**... vastu võitleb üle 1000 punase, kelle kasutuses on paar suurtükki**“ (1., lk.33).

Koosoleku ajal liikusid enamlaste soomusrong ja soomusauto meie valduses oleva Paju mõisaga ühel liinil, aeg-ajalt pommitati suurtükkidest, tulistati püssidest ja kuulipildujatest isegi **Sangaste jaama** ehk siis toimus

vastase agressiivne sõjategevus, mis ei toeta kuidagi oletust, et keegi olevat alahinnanud vastast (3., lk 16).

Ka ltn. Kuperjanovi varasematest ettekannetest selgub, et 25.01.: „**Rõngu piirkonnas Puka jaama juures oli vaenlasel tugevus üle 2000 mehe ja 10 suurtüki**“(10., lk.53), Kuperjanovi operatiivkäsk 26.jaanuarist: „**Priipalu kiriku juures on vaenlasel 6 suurtükki 3“-st. Eelväed on Levenhofis (Kuigatsis). Peakogunemise punkt Priipalu Ala kõrts, kus vastasel 400-500 meest, soomusrong...**“(6., lk.107), operatiivkäsk 27.jaanuarist: „**Siin (Teilitsi postijaamas-Telliste) selgus, et pataljoni vastu on tegevuses 1., 4. ja 6. Läti kütipolgu osad, 53. Siberi; 9., 10., 12. 49. Novgorodi; 173. ja 48. Polgust** (10., 6., lk.81).

Hiljem saimegi kinnitust, et Valga all viibis tollal 2000 vaenlase sõjameest 3 kahurpatareiga, s.h. **Valga – Paju piirkonnas: 1)soomusrong – 30.01.19. kella 15.45-st Paju mõisa joonel (6., lk 116, 8.), teine soomusrong kaitses Valgat idast, kurseerides Valga-Võru raudteel 31.01.19. kell 15.30 (Mürgi sillal 11.,lk58); 2)soomusauto – Valga-Tartu mnt. Paju mõisa joonel 30.01.19. kell 13.40 (8.); 3)kahurpatarei; 4) kahe jalaväepataljoni osad kuni 800 sõjamehega** (3., lk.7).

Ooberst Kalm väljastas 30.01.19. kell 19.30 pärast lõppenud koosolekut operatsioonikäsu Valga vallutamiseks ehk tegi seda samal ajatunnil, mil Kuperjanovi partisanid viibisid veel samal päeval vabastatud **Paju mõisas sees**. Kalm teadis hästi punaste jõudude suurt ülekaalu Kuperjanovi partisanidest (10., lk.53) ning seisukord nõudis üheselt eesliini abikaitsejõudude tungivale vajadusele. Paraku teatas aga ooberst Kalmi operatsioonikäsu esimene punkt vaenlase olematutest kavatsustest meid ümberpiirata hoopiski ida ehk Laatre suunast, millega ta teadlikult ignoreeris rinde luureandmeid vastase väikestest jõududest Laatre-Igaste piirkonnas. Oberst Kalm **otsis väljamõeldisega põhjust**, mil viisil saata soomlaste II pataljon läbi Laatre asula Valga-Võru raudteemagistraalile, et purustada Mürgi raudteesild ja takistada sedasi enamlaste röövitud vara ja sõjasaagi lahkumist Valgast (3., lk.34). Sama eesmärgi silmas pidades lootis ta, et meie 6. polk purustab õigeaegselt raudteesilla ka Valgast lõunasuunas Seda (Säde) jõel.

Kuperjanovlastele üldjuht Kalm abivägesid ei andnud ning samal ajal, kui enamlased vallutasid 30/31.01. keskööl Paju mõisa enda valdusse tagasi, liikus soomlaste II pataljon 788 sõjamehega, 2 suurtükiga ja pioneerikoman-

doga (3., lk.14) Sangaste jaamast Laatre suunas. Operatsioonikäsus seisis, et II pataljoni ülesande täitmisest sõltub lausa teiste üksuste edasine tegevus Paju all, mis lahtiseletatult tähendab: pealetung Valgale algab **alles pärast** ülalnimetatud sildade õhkimist (1., lk.33).

Kokkuvõtte Paju lahingueelsest seisukorrast. Valga operatsiooni ülemjuhataja ooberst Kalmi sõjaline strateegia pealetungi ettevalmistamisel ei pidanud oluliseks raudtee tähtsust ega teinud midagi takistamaks 30.jaanuaril alates kella 15.45-st enamlaste soomusrongi vabat tegutsemist Paju mõisa joonel. Ülemjuhatajana ei andnud ta kuperjanovlaste poolt vabastatud Paju mõisa kaitseliinile tugevdatud jalaväe abijõude (Põhja Pojad I Pataljon), kes olid saanud Sangaste jaama samal päeval kell 16. Samuti takistas Kalm kuperjanovlaste raskekahurpatareide tavapärasest ööpäevaringset tegevust vastase positsioonide pommitamisel, käskides need loovutada soomlaste alluvusse ja keelas meie soomusrongide kaugtulistamise. Tulemusena vallutasid enamlased 30/31.01. keskööl mõisa üsna kerge vaevaga enda valdusse tagasi.

Paju lahingu algus

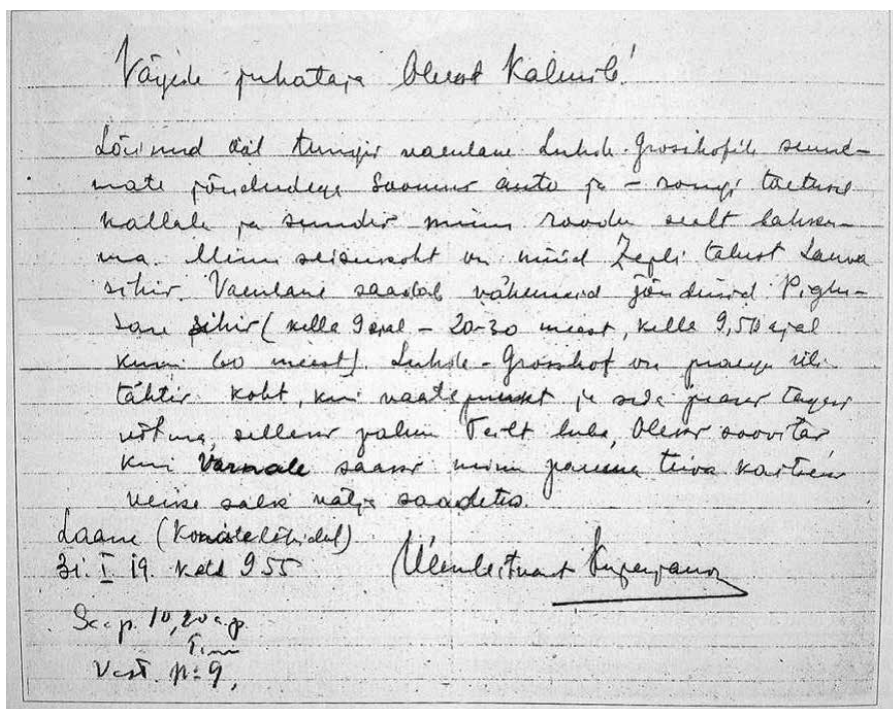
Kuigi olukord rindel muutus Paju mõisa tagasivallutamisega vastase kasuks, ei pidanud ooberst Kalm vajalikuks operatsioonikäsku nr.4 muuta. Leitnant J.Kuperjanov, saanud öisel kohtumisel (kella 2-3 vahel) soomlaste esindajalt jäägrimajor A.Snellmanilt suulise lubaduse, oli kindel, et eelseisev lahing algab **varahommikuse kahurpatarei võimsa tulelöögiga**, mille järel astuvad tegevusse partisanid ja soomlaste I pataljon (7., lk.119). Sel eesmärgil pidas ta vajalikuks hoida oma 1.,2.ja 3.roodu sõjamehi terve öö mõisalahedastel positsioonidel (Kanniste talust lõunasihis), et olla valmis varahommikul algavaks lahinguks.

Kella 9 ajal teostas vastane raudteel liikuva **soomusrongi** ja maanteel sõitva **soomusauto** tule toetusel provotseeriva pealetungi, lähetades **20-30-mehelise rünnakusalga** üle rindejoone, mis löödi kuperjanovlaste poolt tagasi. Sama kordus **kell 9.50** juba 60-mehelise salgaga, mis löödi samuti tagasi. **Kell 9.55** teatas ltn.Kuperjanov ülemjuhataja Kalmile ärevast olukorrast eesliinil ja palus oma märgukirjas, et viimane astuks samme vastumeetmeteks (9.,lk.58, ltn.Kuperjanovi kiri).

„Vägede juhataja Oberst Kalmile!

Läinud ööl tungis vaenlane Luhde-Grosshofile (Paju mõis-O.T.), suuremate jõududega soomus auto ja -rongi toetusel kallale ja sundis minu roodu sealt lahkuma. Minu seisukoht on nüüd Zepli talust lõuna sihis. Vaenlane saadab väheseid jõudusid Piglusaare sihis (kella 9 ajal – 20-30 meest, kella 9,50 ajal kuni 60 meest). Luhde – Grosshof on praegu ülitähtis koht, kui vaatepunkt ja seda peaks tagasi võtma, selleks palun Teil luba. Oleks soovitatav, kui Varnale saaks minu parema tiiva kaitseks veike salk välja saadetud. Laane (Koniste lähedal) (2 km Paju mõisast – O.Teder)

31.1.19. kell 9 55“ Ülemleitnant Kuperjanov. Saap. 10.20“

Vägede juhataja Oberst Kalmile!

Läinud ööl tungis vaenlane Luhde-Grosshofile suuremate jõududega soomus auto ja -rongi toetusel kallale ja sundis minu roodu sealt lahkuma. Minu seisukoht on nüüd Zepli talust lõuna sihis. Vaenlane saadab väheseid jõudusid Piglusaare sihis (kella 9 ajal – 20-30 meest, kella 9,50 ajal kuni 60 meest). Luhde – Grosshof on praegu ülitähtis koht, kui vaatepunkt ja seda peaks tagasi võtma, selleks palun Teil luba. Oleks soovitatav, kui Varnale saaks minu parema tiiva kaitseks veike salk välja saadetud.

Laane (Koniste lähedal)

31.1.19. kell 9 55“

Ülemleitnant Kuperjanov

S. p. 10, 20. p.
Vest n: 9,

Foto 1. Leitnant Kuperjanovi kiri. Vt. Kasutatud kirjandus: 9., lk.58,

Ltn.Kuperjanov teadis ülihästi vastase provotseerivate rünnakute loogikat: **lahingut saab võita vaid initsiatiivi enda kätte võttes**. Meie vägede nõrga eesliini passiivne kaevikustrateegia muutus aina ohtlikumaks, sest oo-

berst Kalm ei kiirendanud abijõudude saatmist eesliinile **ega lubanud** ka raskekahuritel pommitada lahingusse kippuva vastase positsioone, andes vastasele seega aega kaitseliini tugevdamiseks. **Kell 7.20 ja 9.10** kontakteerus Kalm kaks korda Tartu staabiga, et saada andmeid Valga-Riia raudteel asuva Seda (Säde) jõe silla purustamisest meie 6.polgu poolt. Oma vastusega **kell 8.20 nõudis Tartu staap kohest Valga ründamist**. Kalmi teisele järelpärimisele staap isegi ei vastanudki (3., lk.35). Tuleb oletada, et staap pidas naiivset küsimist rumalaks.

Alles pärast Kalmi kavatsuste taktikalisi ebaõnnestumisi purustada hommikul Valgatagused sillad andis ta **31.jaanuaril veidi enne keskpäeva** oma kahurpatareile ja Kuperjanovi partisanide pataljonile korraldused alustada rünnakut Paju mõisale, mida ltn.Kuperjanov ligi **6 tundi** (7., lk.119) oli oodanud. **Kell 10.45 ooberst Kalmilt saadud lahingusse astumise käsk** nõudis Paju mõisa ründamist kooskõlastatult kahurpatareide poolt antava tulelöögiga (1., lk.37).

Major P.Villemi kirjutab oma 1937.a. väitekirjas (4., lk.261): „Väga **iseäralik on see põhjus**, miks ooberst H. Kalm käskis partisanidel asuda Paju mõisa vallutamisele. H. Kalm ise kirjutab selle kohta: „*Niipea, kui võimalik näis, et II pataljon saab edukalt Mürgi peale liikuda, andsin käsu lähema eesmärgi, Gut Grosshoffi mõisa (Paju) vallutamiseks valmis olla, et oma patareid sellele Valka valitsevale kingule üles seada, kust Valga-Volmari (Valmiera-O.T.) raudteed võib tulistada, millega vaenlase linnast **rongidel Riia poole taganemist takistada** või nurja ajada, sest see Säde jõe sild oli 6.ja 3. Eesti polgu poolt purustamata jäänud. Andsin sellepärast jäägrimajor Snellmann`ile (soome kahurpatareide ülem) ja üleleitnant Kuperjanovile **käsu kell 10.45** omavahel ühendusse astuda ja Gut-Grosshoff (Paju) ära võtta.*“ (4., lk. 261)

Mõisa pihta avati ülimalt tähtsusetu soome patareide kahurituli, sest leitnant E.Õunapuu väitekirjas esitatu kohaselt **tuli laskemoona kokkuhoiu eesmärgil kauglaske mürske säästa Valgataguse Seda (Säde) jõe silla pommitamise tarbeks** juhul, kui paremad tulepositsioonid Paju mõisa territooriumil on kätte võidetud. Otsus olevat enam kui kummaline, kuna kasutada olnud reservkodus pomme moodustas **100 ühikut**, aga silla kauguse (üle 8,5km) ja väiksuse (2x15m) tõttu olnuks spetsialistide arvutuste kohaselt vaja minimaalselt **10 000 mürsku** (5., lk.434, märkus 335).

Soomusrongide ajutine juht kapten A. Irv käskis esimesel soomusrongil sõita 30.01. üle äsjaremonditud V-Emajõe silla ning rong jõudis kuni järgmise, Männiku oja purustatud sillani. Käsuga toetas ta küll partisanide Paju mõisa esimest vallutamist 30.01., kuid sealt alates kuni 1.veebruari ei kaasanud ta sõjategevusse ei **dessante** ega isegi mitte rongide täpseid **kahureid**. **Täiesti mõistetamatu** oli kapten Irve tegevus Paju lahingu ajal, kui ta jälgis lahingut purustatud Männiku oja silla ees seisvalt rongilt (Paju mõisani oli siit ca 1 km) ega võtnud ette **mitte midagi partisanide ja soomlaste abistamiseks**. Tegemist võis olla rongi lõksujäämisega kahe punaste purustatud silla vahele (ka V-Emajõe ja Männiku), mis kuidagi ei vabasta kapten Irve vastutusest (leitnant Kuperjanov allus ka kapten Irvele). Mõned kilomeetrid tagapool, Sangaste vaksalis seisis veel kolm kapten Irve rongi, mille dessantkoosseisud moodustasid kokku **600-mehelise ülihästi relvastatud üksuse, keda samuti Paju lahingusse ei kaasatud**. Sillad remonditi sõidetavaks alles 31.01. õhtuks. Rongide täpsetel kahurpatareidel oluks üsna lihtne hävitada Paju mõisa joonel seisev **vaenlase soomusrong**, mis lahingu ajal tekitas meie vägedele väga palju pahandust.

Eemalejäämisel Paju lahingust saanuks ülemjuhataja Kalm kasutada soomusrongide dessante viimasena kasvõi tagalasse vasaku tiiva rindeservi loomiseks, millega toetada raudtee äärest mõisa ründavat Kuperjanovi 2.roodu. Selle puudumine põhjustas pärast 2.roodu esimest ebaõnnestunud rünnakut mõisale punaste nõnda võimsa vasturünnaku, et meie kaitseta jäänud tagalasse paigutatud soomlase major Snellmanni kahurpatareidel tuli sügavast tagalast suure häbi ja paanikaga põgeneda (1., lk.43).

Vastuse, miks rongide isikkoosseise Sangaste jaamas paigal hoiti leiame oberst Kalmi käsust, kus rongidel tuli koheselt olla valmis sõiduks Valgasse juhtumil, kui sillad saavad remonditud (1., lk.33). Ülesanne teostus reaalselt alles 1.02.19.pärastlõunaks, kui need saabusid Valgasse. **Tundub uskumatu, kuid oberst Kalm ei soovinud soomusrongide kauglaske kahureid kasutada ka Paju mõisa või Valga pommitamiseks, sest nende täpsus oleks sundinuks vastast liiga varakult (???) Paju positsioonidelt taganema ning sõjasaak oleks pääsenud Valgast vabalt minema veel üle õhkimata silda-de**. Võib oletada, et eelöeldud põhjusel võeti ka **kuperjanovlaste kahurid soomlaste alluvusse**, mistõttu need ei saanudki lahingu eel ega selle kestel teha ühtegi pauku. Oma sõjasaagi kättesaamise eesmärgi nimel vajas oberst

Kalm Paju lahingu päeval ainult ühte – **aega**, et vastava ülesande saanud üksused õhiksid enamlaste sõjasaagi põgenemist takistavad sillad.

Paju lahing

31.jaanuaril ooberst Kalmilt kell **10.45** saadud ning tugevalt hilenud käsu alusel astusid pärast lühikest kahurituld kuperjanovlaste kolm roodu kell 12.40 lahingusse: kokku umbes 220 - 240 sõjameest paremal tiival maantee pool leitnant Kuperjanovi isiklikul juhtimisel (1.roodu 1rühm ja 3.rood) ning vasakul raudtee tiival leitnant Saare juhtimisel (2.rood). Üksuste omavaheline kaugus ulatus umbes **700 meetrini**. Paju mõisa ümbruse lagedad põllumaad ja silmipimestav vastupäike ei pakkunud just kõige paremat kaitset ründajale, küll aga pakkus seda mõisa kaitsjale. (Hommikupoole jäänuks päike meile seljataha).

Leitnant Saare 2.rood rivistus ahelikku ja oli valmis pealetungiks mõisale raudtee äärsest metsatukast (3., lk.20), jäädes seejuures vastase soo-

Foto 2. Õhufoto. Varahommikusest tugevast kahuritulest ning ühisrünnakust oleks piisanud, et verine Paju lahing jäänuks üldse olemata. Ooberst Kalm **käskis** kuperjanovlastel ja soomlastel rünnata Paju mõisa päise päeva ajal, mil päike paistis otse silma. Soomlaste rünnakusihetidel puudusid ka looduslikud kaitseobjektid nagu need olid kuperjanovlastel, mistõttu soomlasi hukkus ka palju enam.

musrongi kuulipildujate tule eest karjamaa väheste **põõsaste ning kõrgema rohumaa varju**. Leitnant Kuperjanov aga kasutas Paju mõisa ründamisel üle lagedate väljade parimat kaitset pakkunud Tartu-Valga **maantee kraavi** ning Rehevaremete ja maantee vahelisele põllumaale laotatud **sõnniku-põhukuhjasid** (3., lk.21, 26), mis kaitsesid sõjamehi suuremate kaotuste eest kogu 3-tunnise lahingu vältel.

Mõisa kaitseks koondatud sajad punasõdurid avasid kogu mõisa hästi kindlustatud kaitseliini ulatuses, samuti tagalas viibivast kahurpatareist, teel liikuvast soomusautost ja raudteel seisvast soomusrongist ründajate vastu tugeva kahuri-, kuulipilduja- ja püssitule, mille tulemusena suruti eestlaste esimene rünnak paremal tiival lahingu alguses kohe maha. Vastane hõivas sõnniku-põhukuhjad ja sundis 1.ja 3.roodu taganema. Esimeste haavatute seas (umbes kell 13.15-13.30) oli ka partisanide juht leitnant J. Kuperjanov, keda siis kas püsti- või põlvili asendis tabas vastase soomusrongi Maximi kuulipildujast tulistatud kuul. Kuuli lennu pikk lennutrajektor (graafiline) ühtib mahalangemisel kuuli Kuperjanovi kehasse sisenemise nurgaga (umbes 45-kraadi, vahemaa ca 1,85 km).

Ligi tund pärast pealetungi algust (ca kell 13.40) saabusid lahinguväljale soomlaste abijõudude 1.kompanii kolm rühma (kuni 200 meest), kes tugeva tule alla sattununa suruti kohe Viira oja orgu. Kompanii 1.rühm suundus **veebel Oivo** juhtimisel Tartu-Valga maantee kraavi sihis, kus lamas partisanide 1.roodu osa. Neist maanteest vasemal raudtee suunas lamas ahelik partisanide 3.rood - mõlemaid juhtis käest haavatud Kuperjanovi adjutant **ltn. N. Piip**. Soomlaste 1. kompanii kaks ülejäänud rühma **ltn. Kärnä** juhtimisel liikusid aga ringiga mööda metsa äärt Piglusaare taluni, kus võeti ahelik ja asuti liikuma mõisa suunas (vt. skeemi 2 tagakaane siseküljel).

Vare talu juurest metsa servalt maanteelt avati miinipildujatuli soomusauto pihta, mis kohe taandus ka Valga poole. **Veebel Oivo** rühm, ootamata ära ringiga läinud kompanii (ltn. Kärnä), ründeotsioonile jõudmist asus kohe kuulipildujatule toetusel üksi rünnakule ning jõudis nõnda eestlaste positsioonidest isegi veidi kaugemale, mõisa puiesteel lamava vastase ahelikuni, kes avas nende suunas tugeva püssitule. Heites vastase ridadesse käsigranaate, jõudsid soomlased tagasi maateekraavi. **Oivo** sai haavata, püüdis ennast vastase kättejäämise **kartuses maha lasta**, kuid püstol tõrkus ja nii pääses ta haavatuna omadega kaasa. Samal ajal vallutasid kuperjanov-

lased teist korda uuesti tagasi endised positsioonid põllul põhu-sõnnikukuhjade taga, kuni mõne aja pärast „*lõppes laskemoon ja kuulipildujad tõrkusid*“ (6., lk.119).

Jäägrilipnik **A.Kärnä** kompaniid kandsid lagedal alal suuri kaotusi, kuid jõudsid siiski mõisa puiestikuni, kus kohtasid samuti üsna tugevat vastupanu. **Kärnä** käskis meestel taanduda, kuid hoogu sattunud sõjameestele käsk **ei meeldinud** ja nii langesid siin paljud. Seepeale asus vastane ise pealetungile, mille tagajärjel hukkus teiste hulgas ka 1.kompanii **ülem A.Kärnä** (1., lk. 35-43).

Nüüd suunas vastane oma püssitule raudtee poole, taas aktiveerunud partisanide 2. roodu suunas. Soomusrongi tule all kell 14 alanud esimene rünnak lõppes mõisast „taganeva“ vaenlaste salga pettemanöövriks langemisega, sest ootamatult pöördus see ringiga tagasi lahinguväljale ning sundis juba mõisa territooriumile tunginud 2.roodu sõdureid suure kaotuste hinnaga taganema kaugemale tagalasse. Rünnaku tipp hetkel kaotati kõik ohvitserid: piinarikkalt tapeti vapper **leitnant Saar**, hukkusid lipnikud **Vannamb** ja **Mitnits**, lipnik **Krisk** sai haavata (3., lk.21). Rood taganes enamlaste tagaajamisel sügavale tagalasse, mille tagajärjel meie tagalareservi puudumise tõttu põgenesid ka kahurpatareid **Kiisa ja Pensi talude** juurest (1., lk.43).

Kella 15-ks sündmuste keskele saabunud ülemjuhataja ooberst **H. Kalm** loovutas tekkinud keerulises situatsioonis operatiivjuhtimise oma alluvale I pataljoni ülemale jäägrileitnant Hannulale, kes kutsus Pensi talust lahingusse 3.kompanii kaks reservrühma **ltn. Martise** juhtimisel. Saabuti jooksusammul, kuid kohates ägedat kaugtuld varjuti samas Viira oja orgu tagasi. 3.kompanii ülem jäägriltn. **Martinen** sai nüüd käsu suunata üks rühm appi vasakule tiivale partisanide 2.roodu juurde, kes ründas raudtee pool. Enne kohalejõudmist tõsis rühm aga liiga vara rünnakule, mistõttu paljud langesid ja taganeti taas jõeoru varju. Seejärel saadeti **ltn. Martinenile** appi raskekuulipilduja rühm **veebel Riikose** juhtimisel, kelle sihtureid tabasid samas valusad kaotused (1., lk.35-43).

Löönud soomlaste julged rünnakud tagasi suunas vastane püssitule jälle meie vasakule tiivale raudtee ääres, kus eelnevalt tagasilöödud juhita jäänud **2.rood** ründas teist korda mõisat. Samal ajal sai juhtimise võtnud **ltn.J.Soodla** 3.rood võimaluse liikuda maantee kraavist juba kolmandat kor-

da parematele positsioonidele Rehevaremete ette põhukuhjade taha. Ka parema tiiva kaugemalt Varna suunalt (5-6km) kostus nüüd tulistamist – lahingusse astus I pataljoni **jäägrilipnik Y.Koivisto** 2.kompanii (1., lk.35-43).

Otsustava löögi andmiseks kutsus **jäägriltn. E.Hannula** lahingusse oma viimase reservüksuse: 3.kompanii rühma **veebel Rytköneni** juhtimisel, kes sai käsu liikuda vasakule raudtee poole, kuid samuti, nagu eelmine rühm, tõusid ka nemad peasuunal lamavate kuperjanovlaste aheliku otsas liiga vara rünnakule. Neile ruttas appi **Marttineni** rühm, kes kuulipilduja tule toetusel alustas liikumist. Kogu ühe kilomeetrisele rindeliinile hajutatud ühistrünnak oli sellega alanud (1., lk.35-43). Nähes parimat võimalust, suunas nüüd ka partisanide 3.roodu **vanemohvitser J.Soodla** oma 1. ja 3. roodu alluvad viimasele tormijooksule Paju mõisa kaitseliini eelposti „Rehevaremete“ vallutamiseks (3., lk. 27). Seda hetke ongi kunstnik M.Maxolly kujutanud oma maalil „Paju lahing“ (vt. tagakaanel). Ühistrünnaku käigus vallutati mõis kell 16.30. Esialgsetel andmetel **hukkus 15 eesti ja 27 soome sõjameest**, haavatuid vastavalt 52 ja 53 (3., lk.31; 2., lk.149-150). Samal öösel lahkus Punaarmee Valga linnast.

Valusalt valatud verega saavutatud võit nõudis põhjendavaid selgitusi ning „tulemüüri“ ehitamist, et juhtida tähelepanu eemale oberst Kalmi au- ja kasuahnuse teemast. Valga operatsioonijuht tekitas oma sõjajärgse sihiliku väärinfoga leitnant Kuperjanovi isikule negatiivse „**verisuse põhjustaja**“ fooni, kus partisanide juht olevat isepäiselt „*kella 9 ajal alustanud rünnakut...*“ (1., lk.35). Alatut valet võimendati edasi kujul: „*Nüüd oli Kuperjanovi otsus lõplik, viibimata alustada pealetungi.*“ (6., lk.116). 2.veebruariil 1919.a. Tartus surnud kangelane ei saanudki selgitada, et viiendat tundi lahingusse astumise käsku ootavad kuperjanovlased tõrjusid kell 9 ja 9.50 vaenlase provotseerivaid katseid mõisast pealetungida ning mitte keegi ei tormanud ilma oberst Kalmi käsuta rünnakule. Parima hinnangu Valga võimalikult vabastamiseks on hiljem andnud lahingus Rehevaremete vallutamist juhtinud ltn.J.Soodla (hilisem kolonel-leitnant):

„... Pajust oleks pidanud 30.jaanuari õhtul edasi tungima või vähemalt seda kõvemini kaitsma, mida aga ühe rooduga teha ei saanud ja rohkem selleks tookord ei antud“ (4., lk. 262).

Lõppsõna

Tuleb märkida, et partisanide juht leitnant J. Kuperjanov, kelle pataljoni vallutas **30.jaanuaril** kell 14 Valga kaitse tähtsama eelposti – **Paju mõisa**, pidi samal päeval Valga vabastamise operatsiooni uue üldjuhi, oberst H.Kalmi, kell 19.30 väljastatud operatsioonikäsu nr.4,30.01.19. (1., lk.32-33) kohaselt loobuma oma eelispositsioonil tugevdamisest ning isegi esmakordselt kogu sõjategevuse jooksul taganema, sest kõrgem käsk:

- **nõrgestas oluliselt partisanide pataljoni ründevõimekust, kuna raskekahurite patareid tuli loovutada soomlaste alluvusse, mistõttu need 30/31.01. lahingutes ei osalenudki;**
- **nõrgestas oluliselt kättevõidetud Paju mõisa kaitsevõimekust, kuna ei loovutanud selle kaitseks täiendavaid abijõudusid Põhja Poegade I pataljoni toel, kes saabusid Sangaste jaama 2 tundi pärast Paju mõisa esmakordset vallutamist ja 7 tundi enne partisanide mõisast väljataganemist;**
- **nõudis Põhja Poegade II pataljoni (788 sõjameest ja kahurpatareid) saatmist liiga kaugemale vasakule tiivale ehk „tühja kohta“ (3., lk.37);**
- **ei lubanud lahingutes osaleda meie nelja soomusrongi dessantkoosseisudel (6., lk.115);**
- **kriitilises seisus välistas täielikult nelja soomusrongi raskekahurite osaluse ning piiras Põhja Poegade kahurpatareid tõhusat vastase positsioonide pommitamisel;**
- **seadis Valga vallutamise asemel esiplaanile vastase põgenemisteede purustamise (3., lk.34).**

Oberst H.Kalmi sõjalis-strateegiline initsiatiiv tugines eelkõige sõjasaagi jälitamisele, mille najale ehitas ta üles kogu lahingutaktika. Tulemusena kannatasid enim parimas usus Eestile appi tõtanud soomlased ning muidugi eestlased, sest kokku hukkus täpsustatud andmetel 46 relvavenda (neist 12 surid haavadesse) (12., lk.88-90), haavu ja põrutusi jäeti ravima 98 sõjameest.

Epiloog

Kuningas Pyrrhos olevat 279.aastal eKr Itaalias peetud võiduka, kuid kaotusterohke Ausculumi lahingu järel öelnud: „*Veel üks selline võit ja ma olen kadunud.*“ (Wikipedia). Ütlus sobib soomlaste juhi ooberst Kalmi juhistiili konteksti, sest kaks nädalat pärast Paju lahingut „**Marienburgi retke**“ (täna Aluksne) järjekordse sõjasaagi jälitamise järel kaotas ta saaki saamata mõttetult surnute ja kadunutena veel 39 sõjameest, haavatutena 40 ja haigestunudena 201 põhjapoeaga. Pealegi vallutasid enamlased Marienburgi (Aluksne) pärast Põhja Poegade lahkumist sealt endi valdusse tagasi. Marienburgis hukkus mõttetult ka Paju lahingus vaenlasele kättejäämise kartuses enesele haavatuna kuuli pähe tulistanud **veebel Oivo** (vt. lk.11 lõpus) (14-26.0219. Aluksne 1., lk.68-108),

Pärast Petseri märtsilahingute raskeid kaotusi (27 langenut, 8 kadunut ja ligi 100 haavatut) üritas kindralmajor M.Wetzer ooberst Kalmi **kaks korda arre- teerida ning vangi panna** (2., lk.175, 206). Eesti väejuhatuse annetas H.Kalmile Vabadusristi 1.liigi (sõjalised teened) 1.järgu, 2.liigi (isikliku vapruste eest) 3.järgu ja Kotkaristi II klassi teenetemärgi ning kinkis talukoha. Sõjaväekar- jääri ajal kogitud pehmetest tulenenud raskused tsiviililusel avaldasid oma mõju. Omastele oli ta öelnud, et tahab ravitsejana heastada kahju, mis ku- nagi oli teinud. Paraku jõustus 1974.a.kohtu otsus, et Kalmul ei ole Soomes arstina töötamiseks vajalikku pädevust ning õigused, mis tervishoiuamet oli 1957.a.andnud, tühistatakse (2., lk.321). Hans Kalm suri 1.veebruari 1981.

Leitnant J.Kuperjanov suri lahingus saadud haava ning 15-tunnise transpordiviivituse tõttu (ooberst Kalm ei andnud õigeaegselt haavatute Tartusse veoks vedurit) 02.02.19. varahommikul Tartus. **Olles veendunud rünnaku ohtlikkuses, asus partisanide juht isiklikult juhtima parema tiiva rünnakut Paju mõisale ning langes märtrina.** Riik autasustas teda postuumselt kolme Vabadussõja ristiga (II/2, II/3, I/2). J.Kuperjanovi isatalu müüdi 1932.a. oksjonil võlgade katteks. Täna teenib Kuperjanovi jalaväepataljon taas Eesti riiki ja rahvast. **J.Kuperjanovi Selts** (asut.1938. J.Soodla) annetas kangelasele Seltsi teeneteristi, mis seitsaadik kannab nimetust „**Julius Ku- perjanovi teeneterist**“. Käesoleva väljaande autor annetas 2007.a. J. Kuper- janovile tekitatud ülekohtu eest postuumselt Eesti ohvitseri mõõga, mida säilitab Kuperjanovi pataljon Võrus.

Olev Teder   jaanuar 2015

